

Tehil·là (תהלה), de X. Y. Agnon (ש״י עגנון). Estudi introductor i traducció de l'hebreu

Joan FERRER, Francesc FELIU, Blanca PALMADA, Pep SERRA

Universitat de Girona

Rebut: 22.09.2015 — Acceptat: 22.04.2016

Resum. L'estudi presenta la traducció catalana de la novel·la breu de X. Y. Agnon *Tehil·là* acompanyada d'un estudi sobre la vida i l'obra d'Agnon, gran escriptor israelià i Premi Nobel de Literatura.

Les obres d'Agnon reflecteixen la seva visió de la manera de ser jueva en un món profundament trasbalsat. El misteri de Déu i el sentit de la vida de les persones jueves hi apareixen expressats d'una manera singular, a través d'una llengua hebrea d'una gran riquesa i d'un estil literari sorprenent que el converteixen en un escriptor únic en la història de la literatura en llengua hebrea.

Paraules clau: literatura hebrea moderna, X. Y. Agnon, *Tehil·là*

Tehilah (תהלה), by Sh. Y. Agnon (ש״י עגנון).

Introductory study and translation from Hebrew

Abstract. This article presents the Catalan translation of Sh. Y. Agnon's short story *Tehilah*, plus a study of the life and work of the great Israeli writer and winner of the Nobel Prize in Literature.

Agnon's works reflect his perception of being Jewish in a deeply troubled world. They express the mystery of God and the meaning of Jewish life in a singular fashion, using Hebrew of tremendous linguistic richness and a surprising literary style which make him unique as a writer in the history of Hebrew literature.

Keywords: modern Hebrew literature, Sh. Y. Agnon, Tehilah

1. Estudi introductori

1.1. *Agnon: l'home*¹

L'home que ha passat a la història de la literatura com a Xemuèl Yossef Agnon (1888-1970) va néixer al llogaret de Buczacz (aleshores Galítsia, regió històrica de l'Imperi austrohongarès; avui Bučač, Ucraïna) amb el nom de Xemuèl Yossef Czaczkes. Era fill d'un piadós jueu seguidor de l'hassidisme que es guanyava la vida com a comerciant de pells. Va rebre una educació no reglada, fonamentalment de caràcter jueu —estudi dels textos literaris i religiosos clàssics del judaisme— i literari —escriptors alemanys—, de part del pare, de la mare i de diversos tutors. La seva llengua familiar era l'ídix, tot i que de molt petit va adquirir un gran domini de l'hebreu, que aleshores era sols una llengua religiosa i literària, no parlada, i en què escriuria tota la seva obra literària.

L'any 1907, quan tenia sols dinou anys, passà uns mesos a Lwów (Lemberg), des d'on viatjà fins a Trieste, i d'allí partí cap a Palestina —i ja era l'any 1908—, que aleshores pertanyia a l'Imperi otomà. Un noi com ell, escriptor precoç des dels vuit anys, va considerar que els llogarets jueus tradicionals —els *shtetl*— de l'Europa oriental no podien satisfer les seves inquietuds literàries. La seva emigració a la Terra d'Israel se situa dins el moviment conegut com a Segona Aliyyà (1904-1914), format per pioners jueus de l'est d'Europa, que abandonaven un món que els era hostil —pel fet que eren jueus— i un judaisme tradicional molt anquilosat que no podia satisfer la seva visió d'un món nou forjat pels ideals socialistes. Aquesta gent va fundar a Israel els primers partits socialistes jueus, els primers quibuts i les bases d'una premsa i

1. La millor biografia d'Agnon és la de Dan LAOR, *S. Y. Agnon: A biography* (en hebreu). Seguim aquesta obra en les dades que donem aquí.

literatura en llengua hebrea, que just aleshores començava a renèixer com a llengua novament parlada després d'un silenci de gairebé dos mil anys.

A Israel es va guanyar la vida com a institutor i s'establí a Jafa. Durant aquesta època s'adona que l'ambient secular dels nous pioners que han abandonat les pràctiques religioses del judaisme no el satisfà i se sent cada vegada més atret per la població jueva que feia segles que vivia a Jerusalem, en un ambient d'extrema pobresa i pregona religiositat. L'any 1908 publica «Agunot» («Viudes abandonades») amb el pseudònim Agnon, que adoptarà com a nom de família des d'aleshores.

El jove escriptor jueu, al cap de pocs anys de viure a la Terra d'Israel, volgué conèixer de prop la resplendent cultura germànica i es traslladà a viure a Alemanya —a Wiesbaden i Homburg, prop de Frankfurt— durant una dècada llarga, entre els anys 1913 i 1924. En aquesta època ja es manifesten dos dels trets que marcaran l'estil característic de l'obra literària d'Agnon: la major part de les seves històries es troben ambientades a Polònia, en el món dels jueus pobres i piadosos dels llogarets, i són escrites en un hebreu molt característic —la llengua dels llibres de pietat jueus dels segles XVIII i XIX, que tenen una estructura lingüística notablement influïda per l'ídix, la llengua de la vida quotidiana de les comunitats jueves de l'est d'Europa. L'any 1924 abandonà Alemanya i retornà a Israel. S'establí a Jerusalem, la Ciutat Santa del judaisme. A partir d'aleshores, Agnon ja no deixà de viure a Israel. L'any 1930 farà un breu viatge sentimental a Buczacz, el poble on havia nascut.

Xemuel Yossef Agnon morí a Rehovot l'any 1970. Quatre anys abans havia rebut el Premi Nobel de Literatura (compartit amb Nelly Sachs).² És l'únic escriptor israelià que ha rebut aquest reconeixement per la seva obra literària.

2. Les causes que portaren el jurat a atorgar aquesta alta distinció a aquests escriptors van ser: «The Nobel Prize in Literature 1966 was divided equally between Shmuel Yosef Agnon “for his profoundly characteristic narrative art with motifs from the life of the Jewish people” and Nelly Sachs “for her outstanding lyrical and dramatic writing, which interprets Israel’s destiny with touchin strength”» («The Nobel Prize in Literature 1966. Shmuel Agnon, Nelly Sachs»).

1.2. *Agnon: l'obra*³

Agnon és una de les figures centrals de la narrativa en llengua hebrea del segle xx. L'escriptor va viure com un home entre dos mons: el món jueu tradicional —pobre, piadós i conformat— on semblava que res no canviava, i el món que aspirava a realitats noves, que es volia que fossin millors, tot i que en el canvi hi havia el perill de perdre-hi moltes coses fonamentals per al ser jueu, que és una manera singular de ser persona. Els herois d'Agnon pateixen la desintegració de les formes tradicionals de vida, cosa que comporta la pèrdua de la fe i de la identitat.

La primera gran novel·la d'Agnon és *Haknasat kalla*⁴ («El dot de la núvia») (primera versió 1920; segona versió 1931, tornada a revisar l'any 1953). És una obra ambientada entre els jueus piadosos de la Galítsia oriental i tracta de les trifulgues de rabí Yúdel, home molt piadós, per a obtenir recursos per a poder pagar el dot de les seves tres filles casadores, a fi de poder-les ben casar. Aquest pobre home farà un viatge en carro per les rutes de Galítsia acompanyat pel cotxer Nuta, una mena de Sancho Panza jueu. És una obra molt singular plena de moltes altres històries que ens revelen un món perdut del qual romanen sols les històries.

La novel·la breu *Sippur pašut*⁵ (1935) («Una història senzilla») narra la història de Hirxl Hurvitz, un jove de la ciutat de Szybusz, a Galítsia —nom que en la ficció d'Agnon remet a la seva ciutat natal, Buczacz—, que s'enamora de Blume Nacht, una parenta pobra i òrfena que ha estat acollida a casa dels Hurvitz per fer-hi de minyona. Tsirl, la mare de Hirxl, s'adona d'aquest enamorament, que ella no està disposada a acceptar perquè entén que un noi de família bona no es pot casar amb una òrfena sense diners, i arranja el casament del seu fill amb Mina Ziemlich, la filla d'un jueu ric que viu en un altre poble prop de Szybusz. Hirxl es casa amb Mina, però continua obsedit per

3. L'obra d'Agnon ha estat molt estudiada des del punt de vista literari. Els estudis (per ordre cronològic) que considerem més significatius són: BAND, *Nostalgia and night mare*; HOCHMAN, *The fiction of S. Y. Agnon*; SHAKED, *Shmuel Yosef Agnon*; GOLOMB HOFFMAN, *Between exile and return*; PATTERSON i ABRAMSON, *Tradition and trauma*; OZ, *The silence of Heaven*.

4. AGNON, *Haknasat kalla*. Es pot llegir en una excel·lent versió francesa: AGNON, *La dot des fiancées*.

5. AGNON, *Sippur pašut*. És assequible en versió francesa: AGNON, *Una histoire toute simple*.

Blume. A conseqüència d'això sofreix un trasbals nerviós que fa que l'hagin d'internar en un hospital mental privat a Lemberg. A la fi, retorna, guarit de la seva malaltia mental, s'enamora de la seva esposa i tenen un segon fill. La història és realment simple, com diu el títol, i l'autor, entre línies, està dient moltes coses sobre un heroi i un món que ja no deixa espai per a l'existència d'amors com els de Romeu i Julieta.

*Oreah naṭa la-lun*⁶ («Un hoste a punt de passar la nit») (1938-1939) explica la història d'un narrador anònim que visita la ciutat on va néixer a Galítsia, després d'una absència de molts d'anys, i esdevé testimoni de la desolació del lloc. El fet que motivà la redacció de l'obra fou un viatge que Agnon féu l'any 1930 a Buczacz, el poble on havia nascut, però la novel·la és una al·legoria de la manca d'esperança i de l'aflicció espiritual del món jueu en aquella dècada a Europa i a Palestina. El llibre presenta la vila com si fos l'escenari d'un malson: les sinagogues —centres de la vida religiosa i d'estudi de la ciutat— són buides, la societat s'està morint i el poble es troba en una decadència absoluta.

*Temol šilšom*⁷ («Ahir, abans-d'ahir») és considerada la gran novel·la d'Agnon.⁸ Va ser publicada l'any 1945, quan el món jueu que havia vist néixer Agnon estava essent devorat per la follia més gran que ha assolat la història d'Europa: l'Holocaust. Yitshaq Kummer, el protagonista, és un pioner idealista que aspira a trobar l'autorealització en la vida de granger, treballant en la reconstrucció d'Israel. L'acció transcorre a Israel entre 1907 i 1910, en els anys centrals del moviment d'emigració a la Terra d'Israel conegut com a Segona Aliyyà (1904-1914), però Agnon l'escriu en el moment en què el poble jueu és destruït a Europa. Hi apareix l'enigmàtic gos Balaq, que mossegarà Yitshaq, li encomanarà la ràbia i li causarà la mort.

Al final de la novel·la, el narrador diu: «Aquest Yitshaq no era pas pitjor que la resta de persones; per què va ser tan castigat?»⁹ No hi ha cap resposta a aquesta qüestió, com tampoc no hi ha cap resposta a la pregunta per la mort de tants de milions d'homes, dones i infants assassinats a Europa durant l'Holocaust.

6. AGNON, *Oreahnaṭa la-lun*. Hi ha una traducció excel·lent en castellà d'aquest llibre: AGNON, *Huésped para una noche*.

7. AGNON, *Temol šilšom*. En podeu llegir una versió italiana recent: AGNON, *Appena ieri*.

8. En hebreu és coneguda com a *rav-roman*, «la gran novel·la» per antonomàsia. Cf. ARPALY, *Masternovel*.

9. AGNON, *Temol šilšom*, p. 462.

Agnon publicà també una gran quantitat de narracions breus que tracten de múltiples aspectes de la vida jueva presentats amb un pregon art narratiu i un immens afecte envers els personatges d'un món que havia deixat d'existir.

1.3. *Tehil·là, una novel·la breu*¹⁰

Tehil·là es va publicar l'estiu de l'any 1950 en una obra col·lectiva que celebrava que feia vint-i-cinc anys que s'havia fundat el diari socialista *Davar*, les pàgines literàries del qual publicaven amb regularitat obres d'Agnon des de feia més d'una dècada. La novel·la va passar a formar part del recull de narracions breus intítulat *Ad henna* («Fins aquí») publicat l'any 1953.

La protagonista de la novel·la, Tehil·là, té nom de salm; en realitat, la seva mateixa vida és un salm, una lloança a Déu —aquest és el significat del mot hebreu *Tehil·là*. El llibre bíblic dels Salms s'anomena *Tehil·lim*, «Lloances».

El relat té una arquitectura molt ben travada. Se situa a Jerusalem en època del Mandat Britànic sobre Palestina (1922-1948), i ens presenta una dona piadosa que des de «l'estranger» (Europa) ha anat a viure els darrers anys de la seva vida a la Ciutat Vella de Jerusalem. Allí explica al narrador —un escriptor, àlter ego de l'autor— la seva història, que cal situar en els anys trenta del segle XIX, en un judaisme europeu que viu el conflicte que es produí entre els partidaris de l'hassidisme—corrent de renovació espiritual de caràcter místic, que havia nascut a la fi del segle XVIII— i els seus detractors, els *mitnagdim*, defensors del judaisme rabínic tradicional. En realitat, la trama que desencadena la història dramàtica de Tehil·là cal situar-la dins aquest conflicte: el pare de la protagonista va anul·lar el compromís matrimonial de la noia amb Xraga quan va descobrir que ell i el seu pare eren addictes a la *secta* dels piadosos (*hassidim*) —és precisament el viatge del noi a casa del *rebe*, el rabí hassídic, a fi de rebre una benedicció, el que farà que es descobreixi el fet—, mentre que el pare de Tehil·là era un opositor d'aquest grup d'inspiració mística. En determinats moments del segle XIX, l'animadversió entre aquests dos corrents dins del judaisme va ser molt forta. El text d'Agnon ho reflecteix amb

10. El millor estudi literari que coneixem d'aquesta obra és el *postface* de Dan LAOR en: AGNON, *Tehila*, p. 71-97. Les notes hebrees de l'edició de què hem partit per fer la nostra traducció catalana (AGNON, *Tehilla we-šod sippurim*), de Xulamit i Moixé Yaqir, Naftalí Ginton i Xemuel Gadon, són especialment útils per a identificar les al·lusions del text d'Agnon a passatges de la literatura bíblica i rabínica.

una gran finor —i ironia—, atès que el marit de Tehil·là manifestarà també les seves simpaties per aquesta expressió del judaisme de caràcter exaltat i místic dels segles XIX i XX.

Tota la novel·la conté símbols i referències riquíssimes al món jueu, a la seva literatura, a la seva litúrgia i a la seva cosmovisió.¹¹ Agnon construeix una narració plena d'al·lusions, fins a l'extrem que podríem dir que *Tehil·là* és en si mateixa una mena de microcosmos del judaisme tal com l'entenia Agnon.

El misteri de Déu en la forma com és conegut i celebrat per l'experiència jueva és constantment present en la vida de la protagonista. Les festes jueves apareixen arreu (Tabernacles, Pasqua, *Xavuot* o Pentecosta, el dissabte i la cerimònia de l'*havdalà*, que marca la fi de la festa i l'inici dels dies ordinaris; la festa de *bar mitsvà*, que celebra que un noi jueu, quan fa tretze anys, assumeix el dret i l'obligació de complir tots els manaments religiosos), així com els objectes de pregària (filactèries i tal·lit) i l'ambient de pregària que omple la vida i la parla de l'anciana protagonista.

Tehil·là viu a Jerusalem, a la Ciutat Vella, a prop del Mur Occidental, el Mur de les Lamentacions. Jerusalem és en la vida d'aquesta dona molt més que una ciutat: és un símbol del judaisme i de les seves esperances. En un moment determinat, cap al final de la narració, la protagonista diu: «Si sabés que el Messies arribarà demà...» Perquè: «Déu s'ha fet conèixer a Judà, a tot Israel és gran la seva anomenada. Té a Jerusalem la residència, ha posat a Sió el seu casal» (Salm 76,2-3). Tehil·là en realitat sols pot viure allí on la narració ens la fa conèixer: a la Ciutat Santa de Jerusalem.

La protagonista viu preocupada per assegurar que serà enterrada al cementiri de la muntanya de les Oliveres de Jerusalem, just al costat del lloc on la tradició jueva situa la vall de Josafat (esmentada en Joel 4,2), on se celebrarà —segons determinades expectatives— el Judici universal (Joel 4,12).

Però enmig d'aquesta ciutat ideal, el pes de la història s'hi fa sentir: la narració ens situa en temps del Mandat Britànic sobre Palestina, després de la Primera Guerra Mundial. La tensió entre la població jueva i les autoritats britàniques és a flor de pell: Tehil·là participa en un incident en què un policia britànic tracta amb brutalitat una vella que havia acudit al Mur a pregar.

11. És molt justa l'apreciació de René Samuel Sirat: «Sa langue [d'Agnon] est volontairement truffée de réminiscences, de rabbinismes, souvent difficilement compréhensibles à tous ceux qui ne sont pas familiers de la culture juive traditionnelle» (SIRAT, «Hébraïques, langue & littérature», p. 298).

La presència dels àrabs també s'hi fa notar, tot i que d'una manera elusiva: «Tu recordes que pels patis fèiem drecera, però ara que la major part de la ciutat és habitada pels àrabs, cal que els esquivem, i això ens allarga el camí.» Quan una casa de la Ciutat Vella és abandonada pels pobladors jueus, els àrabs l'ocupen. Es tracta de la trama de la història real de Jerusalem a partir dels anys vint del segle xx que es teixeix amb l'ordit de la Jerusalem ideal de la fe en què transcorre l'existència de Tehil·là: «Que el Senyor et beneeixi des de Sió! Que tota la vida puguis veure prosperar Jerusalem!» (Salm 128,5).

Tehil·là, quan és encara una noieta, és promesa amb Xraga; el seu pare anul·la el compromís i es nega a demanar perdó al noi i a indemnitzar la seva família. Tot seguit, li troben un altre promès, s'hi casa i tenen tres fills: dos nois i una noia. Però la desgràcia colpirà Tehil·là ben aviat: el fill gran morirà víctima de les seqüeles d'una pesta i el segon finirà negat en un aiguamoll. Aquí, Agnon remet a una llegenda talmúdica explicada en el tractat *Taanit 8a* del Talmud de Babilònia,¹² que diu que l'anul·lació d'una promesa de matrimoni feta davant d'una rata i d'un pou porta a la mort dels dos fills de qui ha trencat la promesa: un dels nois morirà per causa de la rata —que escampa la pesta— i l'altre, negat en un pou (el fill de la protagonista de la narració d'Agnon que ens ocupa mor en un aiguamoll). Queda la noia. Tehil·là diu escaridament: «Un esperit dolent va entrar en la meva filla i va perdre el seny», però la vella viuda del rabí explica al narrador amb mitges paraules que la veritat era una altra: «Va fugir i va entrar en un convent i va canviar de religió. I quan és que va fugir? En el moment que la portaven al tàlem nupcial. La seva mare va balafiar la meitat de la seva fortuna per fer-la sortir d'allà. Fins a l'emperador va arribar la desventurada mare, però ni tan sols ell no va poder fer-hi res, perquè totes les qui entren en un convent ja no en sur-

12. El text del relat talmúdic és molt breu. Diu, de manera elusiva: «I va dir rabí Amí: «Vine i mira que en són, de grans, els homes de confiança. D'on? De rata i pou. I que [si és així] per al qui confia en rata i pou, amb molta més raó per a qui confia en el Sant, beneït sigui.» (La traducció és nostra a partir del text talmúdic establert per STEINSALTZ, *Le Talmud*, p. 68.) La Guemarà pròpiament no explica la llegenda, segurament perquè devia ser ben coneguda en època talmúdica. Steinsaltz en fa la glossa següent: «Un jeune homme ayant tiré une belle d'un puits où elle était tombée, lui promet le mariage en prenant à témoin le puits lui-même et une belette qui passait par là. L'infidélité n'était pas son moindre défaut: il épousa une autre femme, dont il eut deux garçons. Le premier mourut en tombant dans un puits; le second de la morsure d'une belette» (STEINSALTZ, *Le Talmud*, p. 68). Cal que notem que *belette* 'mostela', de la traducció francesa de Steinsaltz, respon a l'hebreu חַלְדָּה (*huldà*), que cal traduir per 'rata'.

ten mai més. Tu saps qui és aquesta apòstata: la filla de... Mutis! Que arriba.» El drama de Tehil·là és que la seva filla es va convertir al cristianisme. En la tradició jueva, això és una desgràcia que s'equipara a la mort. La vella Tehil·là ni al final de la seva vida no pot explicar aquest fet: el pes del mal és massa gran.

La intertextualitat de la narració és molt gran: sembla que els esquellerincs del llenguatge bíblic i rabínic toquin gairebé a cada paràgraf. La protagonista, a força de pregar amb els salms —que són lloances, com el propi nom de Tehil·là—, parla amb un llenguatge entreteixit de salms: «I vet aquí que “és bo de lloar el Senyor”» (citació literal del Salm 92,2); «Que no has llegit: “Feliç el qui tu escull i apropes, per a entrar a viure en els teus atris”» (la frase pertany al Salm 65,5). Però no es tracta sols dels salms, sinó en realitat de tota la Bíblia: «Li vaig dir: “Fins a la meitat del meu reialme”» (aquí la referència és a Ester 5,3); «però el Senyor és un Déu que coneix» (citació del Primer llibre de Samuel 2,3); «tal com està escrit: “I a la pols retornaràs”» (citació de Gènesi 3,19). Les al·lusions a la Bíblia i a altres obres de la literatura rabínica formen una constel·lació dins l'obra d'Agnon.

La narració comença amb la trobada entre Tehil·là i el narrador. La dona porta un bidó d'aigua, que és una al·lusió, en termes de la càbala, a la *sefirà Hèssed* («Amor»); la novel·la es clou amb una nova referència a l'aigua que ha servit per a rentar el cos de Tehil·là abans de ser sepultat. Es tracta d'una inclusió que converteix la novel·la en un món narratiu tancat, de rara bellesa. El nombre d'anys de la protagonista també conté una forta càrrega simbòlica: és una al·lusió al Salm 104, una gran lloança a Déu, que es revela en la creació.

Agnon és un gran escriptor, d'una llengua riquíssima i d'un estil que no té comparació possible amb cap altre autor de tota la llarga història de la literatura en llengua hebrea. En català, el gran hebraïsta i primer traductor de l'hebreu modern al català, Eduard Feliu i Mabres (1938-2009), va traduir la narració «El mocador», que va publicar en la revista *El Pont*, número 38 (desembre 1969), p. 30-40. *Tehil·là* és, doncs, la segona obra d'Agnon que es publica en la nostra llengua. És possible que els lectors catalans trobin que la nostra traducció té un punt de sofisticació lingüística i d'extravagància estilística: aquestes són les característiques que nota qualsevol lector de l'hebreu original.

El text que hem traduït prové de l'edició de *Tehilla we-'od sippurim* publicada per Shoken Publishing House de Tel-Aviv l'any 1995. *Tehil·là* ocupa les pàgines 9-41 d'aquesta edició.

2. Tehil·là

Hi havia una vella a Jerusalem. Era una vella agradable. Com ella no n'heu vista cap en els vostres dies. Era justa, sàvia, graciosa i humil. La llum dels seus ulls era amor i compassió, i les arrugues de la cara, benedicció i pau. Si no fos que les dones no es poden assemblar als àngels, jo la compararia a un àngel de Déu. I encara hi havia això en ella: l'agilitat d'una noia. Si no hagués estat pels vestits vells que portava, no s'hauria reconegut en ella ni una mica de vellesa.

Abans de sortir de Jerusalem no la coneixia; quan vaig retornar a Jerusalem, la vaig conèixer. Com és que no la vaig conèixer abans? Com és que vosaltres no la coneixeu ara? Doncs perquè a cadascú li està destinat de conèixer qui coneixerà, en quin moment el coneixerà i per quin motiu el coneixerà. Per quin motiu es va fer conèixer per mi? S'esdevingué que vaig anar a visitar un dels savis de Jerusalem que vivia a prop del Mur Occidental i no en vaig trobar la casa. Vaig trobar una dona que venia amb un bidó d'aigua i li ho vaig demanar. Em va dir: «Vine i t'ho ensenyaré.» Li vaig dir: «No cal que us hi esforceu. Digueu-me cap a on he de tornar i hi aniré jo sol.» Va somriure i em va dir: «A tu què et fa, si aquesta vella compleix un manament?» Li vaig dir: «Si es tracta d'un manament, compliu-lo, però doneu-me aquest bidó que teniu a la mà.» Va somriure i va dir: «Tu vols disminuir el valor del manament.» Li vaig dir: «Jo no cerco pas disminuir el valor del manament sinó alleugerir-vos l'afany.» Va dir: «No és un afany, sinó un privilegi, ja que el Sant, benèit sigui, ha donat a les seves criatures la força de portar a la mà el que necessiten.»

Vam saltar entre les llambordes del carrer i vam enfilem d'un carreró a l'altre; ens vam decantar dels camells, dels ases, dels aiguaders, dels desvagats i dels tafaners. Fins que la meva acompanyant s'aturà i va dir: «Vet aquí la casa que cerques.» Li vaig donar gràcies i hi vaig entrar.

Vaig trobar l'home a casa seva que seia a taula. No sé si em va conèixer o no perquè en el moment que vaig entrar una idea nova sobre el significat dels textos sagrats se li havia fet evident i me la va fer saber. I aquesta idea nova en va portar una altra.

En sortir li volia demanar qui era aquella vella que m'havia mostrat el camí, que tenia la cara resplendent de pau i l'afecte de la seva veu satisfesia l'esperit. Però no hi ha res que sigui prou per a un savi quan està capficat en els seus descobriments.

Uns quants dies més tard vaig anar a la ciutat a fi de veure una dona vella, viuda d'un rabí, a qui, abans de tornar jo a Jerusalem, havia promès al seu nét que aniria a visitar.

Era al començament del temps plujós. Els ruixats havien començat a caure i el sol havia estat conquerit pels núvols. Un dia com aquest, fora de la terra d'Israel, és vist com un dia de primavera, però a Jerusalem, que es troba aviciada per set o vuit mesos de sol, un dia que el sol no brilla amb tot el seu esclat s'assembla a l'hivern i hom se n'amaga a les cases, a les eixides i a qualsevol indret que tingui un ràfec.

Jo passejava d'ací d'allà, tot flairant l'olor de la pluja que queia amb goig, embolcallada amb boires tornassolades, tocant les pedres dels carrers, tamborinejant contra les parets de les cases, dansant sobre els teulats, que regalimen i fan bassals, que a vegades són tèrbols i a vegades transparents, i brillen amb la resplendor dels raigs de sol, que treuen el cap i surten entreteixint-se enmig dels núvols per veure si les aigües havien disminuït, perquè a Jerusalem, fins i tot en un dia de pluja, el sol desitja complir la seva tasca.

Vaig passar per les botigues cobertes de volta dels orfebres, per les dels perfumers, per les dels ataconadors, per les dels flassaders, per les dels venedors de guisats, i d'allà vaig anar cap al carrer dels Jueus. Embolcallats amb paracs, els pobres eren negligents de fer sortir les mans d'allò que els cobria i feien un esguard furiós sobre tots els qui els passaven per davant i no allargaven la mà a la butxaca. Jo tenia una bossa de moneda engrunada, anava de pobre en pobre i els en donava. A la fi, vaig demanar on era la casa de la viuda del rabí i hom m'ho va indicar.

Vaig entrar en un dels patis, d'aquells que els qui els veuen dubten sobre si una persona hi pot viure; vaig pujar sis o set graons enfonsats i vaig arribar davant d'una porta deformada. Vaig ensopegar amb un gat a la part de fora i amb un munt d'escombraries a l'interior. El baf causat pel fred m'impedia de veure-hi res, però sentia una veu enutjada i feble que va demanar: «Qui hi ha?» Vaig alçar els ulls i vaig veure una mena de llit de ferro damunt del qual hi havia una pila de coixins i edredons. Enmig de la pila hi jeia una vella espantada i irritada.

La vaig saludar i li vaig dir que venia de l'estranger i que portava a les mans una salutació del seu nét. Ella va fer sortir la mà d'entre els seus edredons i estirà l'edredó fins a sota del coll i demanà quantes cases tenia, si tenia una minyona que s'estava a casa seva i si tenia catifes boniques a cada cambra. A la fi sospirà i va dir: «Aquest fred em farà sortir del món.» Veient que el fred li era tan difícil de suportar, em vaig dir que una estufa de petroli alleugeriria les seves afliccions. Vaig usar un xic d'astúcia i li vaig dir: «El vostre nét ha enviat a través meu uns diners per a comprar-vos una estufa, una estufa portàtil, que s'omple de petroli, s'encén el ble, pren i fa calor.» Em vaig treure la cartera i

vaig dir: «Vet aquí els diners.» Em va respondre amb una queixa: «Com aniré a comprar una estufa? És que tinc cames? Trossos de gel és el que tinc. Aquest fred, abans de portar-me al cementiri de la muntanya de les Oliveres em farà perdre la xaveta. I allà, a l'estranger, diuen que la Terra d'Israel és un país càlid. Càlid per als dolents de l'infern.» Li vaig dir: «Demà el sol brillarà i farà passar el fred.» Ella va dir: «Abans que no vingui aquest consol, l'ànima sortirà.» Li vaig dir: «En cosa d'una hora o dues us enviaré l'estufa.» Ella es va arraulir entre els seus coixins i edredons, com per mostrar al seu presumpte benefactor que no podia confiar en els seus favors.

Em vaig acomiadar i vaig anar al carrer de Jafa i vaig entrar a la botiga d'un mercader de quincalla i vaig comprar una estufa portàtil, excel·lent entre les estufes, que vaig fer portar a la vella viuda del rabí. Al cap d'una hora vaig retornar a casa seva, perquè no era pas una experta en estufes portàtils i li ensenyaria el mètode per a encendre-la. Tot fent camí reflexionava que una benedicció d'agraïment certament no es faria pas sentir de la seva boca. Totes les velles no són pas iguals. Aquella que m'havia mostrat la casa del savi era agradable amb tothom i aquella a qui havia tramès una estufa no era agradable ni tan sols amb qui li volia bé.

I aquí necessito anticipar una breu digressió. Jo no em proposo pas de fer la lloança de l'una per a deshonra de l'altra, i menys encara, explicar la història de la ciutat i dels qui hi viuen. La nineta de l'ull de l'home és limitada i no pot pas abastar la ciutat del Sant, beneït sigui. Si és així, doncs, per què recordo l'afer de la viuda del rabí? Perquè quan hi entrava, per atzar em vaig topar una altra vella.

Em vaig decantar i li vaig fer pas. Ella es va aturar i em va saludar, perquè qui saludava així havia de ser una parenta. Em vaig aturar sorprès. És possible que fos una de les velles que coneixia a Jerusalem abans de sortir cap a l'estranger? La majoria d'elles van ser anorreades per la fam durant la guerra, i tot i que algunes poques devien haver sobreviscut, jo havia canviat des que vaig sortir de Jerusalem: era un jove, i ara, els anys que havia fet a l'estranger m'havien fet un vell. Com és que m'havia reconegut?

Va veure que m'havia sorprès. Va riure i va dir: «No em coneixes? Tu ets el qui va demanar de portar el meu bidó quan anaves a casa d'un tal.» Li vaig dir: «Vós sou la qui em va mostrar el camí i jo estic aturat i sorprès com si no us conegués!» Ella va riure i va dir: «Estàs obligat a conèixer totes les velles de Jerusalem?» Li vaig dir: «I vós, com m'heu reconegut?» Va respondre i em va dir: «Jerusalem, amb tots els seus ulls, espera tot Israel; tot aquell qui ve aquí queda gravat en els nostres cors i ja no l'oblidem.» Li vaig dir: «Fa fred, avui;

és un dia de pluja i vent i jo no us hauria d'entretenir a fora.» Ella em va dir de manera afectuosa: «He vist freds més intensos que els de Jerusalem. I pel que fa al vent i a la pluja, nosaltres en donem gràcies i diem: “Fa tornar el vent i caure la pluja.” Has complert un manament gran: has fet reviure els vells ossos. L'estufa que has fet enviar a la viuda del rabí li escalfarà l'ànima.» Jo vaig abaixar el cap, a la manera d'un home que s'avergonyeix d'escoltar la seva lloança. Ella se n'adonà i va dir: «Els manaments no ens han estat donats per a avergonyir-nos. Els nostres pares, que solien complir molts de manaments, no els donaven pas a conèixer; però, per a nosaltres, que en complim molt pocs, és un manament donar a conèixer els manaments que complim, perquè quan altres ho sentin, aprenguin dels nostres fets. Ara, fill meu, vés a ca la viuda del rabí i observa com escalfa el manament que has complert.»

Vaig entrar a ca la viuda del rabí i la vaig trobar asseguda al costat de l'estufa encesa; gotes de llum es filtraven i sortien pels foradets de l'estufa, la casa era plena de calor i un gat magre s'estava sobre els seus genolls. Ella mirava l'estufa i parlava amb el gat. Deia: «Em sembla que tu gaudeixes més de la calor que no pas jo.»

Jo li vaig dir: «Veig que l'estufa s'encén bé i que fa pujar la calor. N'esteu satisfeta?»

Va dir la viuda del rabí: «Si n'estic satisfeta, farà menys pudor o augmentarà l'escalfor? Jo tenia a casa una estufa que cremava des de la fi de la festa dels Tabernacles, a la tardor, fins a la vetlla de Pasqua i que feia la mateixa calor que un sol del temps de tammuz, pel juliol. Hi trobàvem una satisfacció de l'esperit, no com en aquestes estufes lleugeres en què la temperatura agradable dura un moment. Certament que no cal pas demanar als innovadors que facin obres acabades, n'hi hauria prou que mostressin una cara com si ho fossin. Això és el que jo els deia, a la gent del meu poble, després del traspàs del rabí, el meu marit —que em sigui un paladí (al cel)—, quan van fer venir al poble un rabí nou. Jo vaig dir: “Què n'espereu? Que sigui com el vostre rabí ja difunt? Ja serà prou si no us causa tribulacions!” A banda d'això, he dit la mateixa cosa a les veïnes que han vingut a veure l'estufa que m'ha enviat el meu nét a través teu. Els he dit: “L'estufa és com la generació i la generació com l'estufa.” Què t'ha escrit el meu nét? No t'ha escrit res? A mi tampoc no m'escrui. Es creu que perquè m'ha enviat una estufa menuda com una oliva ja s'ha deslliurat del seu deure.»

Després d'haver-me acomiadat de la viuda del rabí, em vaig dir: «Crec que m'he deslliurat del meu deure després d'haver-li enviat aquesta estufa menuda com una oliva i ja no cal que torni a casa seva.» A la fi, hi vaig retornar, per

causa de la vella agradable; cal dir que encara no s'han conclòs totes les visions que han estat fixades perquè jo la vegi.

De nou cal que digui que no tinc pas la intenció d'explicar tot el que em va passar durant aquells dies. Són molts els afers de l'home i, si hom volgués explicar-los, no tindria prou boca. Tanmateix, tot el que afecta la vella, cal que ho expliqui.

La vetlla del noviluni vaig anar al Mur Occidental, com sol fer la gent de Jerusalem, que les vetlles dels primers dies de cada mes van a pregar al Mur Occidental.

La major part de l'hivern havia passat i ja es veien les gemmes de la primavera. El cel estava en la seva puresa i la terra s'havia despul·lat de la seva malenconia. El sol reia en el firmament i la ciutat era coberta amb la seva llum. Si no hagués estat per les tribulacions que ens assaltaven, hauríem estat feliços. Moltes tribulacions greus havien vingut sobre nosaltres: encara la primera és a l'ordre, la segona ja s'apressa a venir.

De la porta de Jafa i per damunt, fins al Mur Occidental, s'allargassava una corrua d'homes i dones de totes les comunitats que hi ha a Jerusalem, amb els nous emigrants que ha fet venir Déu —el Lloc— al seu lloc, quan encara no han trobat el seu lloc.

A l'esplanada que hi ha davant del Mur, a la garita dels policies del Mandat Britànic, hi seien els policies del Mandat per mostrar que no hi ha, per als qui van a pregar, altra protecció que no sigui la seva. En veure això, els nostres provocadors provoquen. Es congreguen els qui van a pregar i es fiquen a prop de les pedres del Mur. Alguns ploren i altres s'enfonsen: «I tu, Senyor, fins quan? Hem baixat fins al darrer graó i tu tragues per a la nostra salvació.»

Vaig trobar per a mi un bocí de Mur. A vegades m'estava entre els qui pregaven i a vegades entre els enfonsats. Em sorprenia a propòsit de les nacions del món: no en tenen prou d'haver-nos foragitat de tots els països, sinó que ens foragiten també de casa nostra.

Troband-me dret allà, vaig ser empès per un dels policies del Mandat que em va empènyer amb el fuet que tenia a la mà. Què li havia irritat el cor per fer-lo aïrar tant? Una vella malaltissa havia portat un tamboret per seure-hi al damunt. El policia va saltar i va clavar una puntada de peu al tamboret. Va fer caure la vella i va agafar el tamboret, ja que havia transgredit la llei que havien dictat els legisladors del Mandat que prohibia als qui anaven a pregar de portar un banc al Mur. Els qui pregaven ho van veure i van callar, ja que: qui pot debatre amb qui és més brutal que ell? Va venir la vella que jo coneixia i el va mirar. El policia va abaixar els ulls i retornà el tamboret.

M'hi vaig apropar i li vaig dir: «És més bella la força dels vostres ulls que totes les promeses d'Anglaterra, ja que Anglaterra ens ha donat la Declaració de Balfour i ens ha enviat els seus funcionaris contra nosaltres inútilment, i vós, vella meva, heu posat els vostres ulls contra aquest malvat i heu parat les seves maquinacions malvades.» Va respondre i em va dir: «No diguis això: aquest és un no-jueu bo, ja que ha vist la meva pena i ha retornat a aquella pobra el seu tamboret. Has fet la pregària de *minhà*, l'ofrena? T'ho pregunto perquè si estàs lliure estarà a la teva mà de complir el manament de la visita als malalts. La viuda del rabí —que tingui vida— està malalta. Ara està realment molt malalta. Si vols venir, et mostraré una dreuera.» Vaig anar amb ella sense deixar-la de petja.

Vam enfilat carreró amb carreró i pati amb pati; a cada passa s'aturava per donar un terròs de sucre a un infant i un cèntim a un pobre, per demanar a un home què feia la seva dona i a una dona què feia el seu home. Li vaig dir: «Ja que vós demaneu a tothom què fa, jo també us demanaré què feu vós.» Va respondre i em va dir: «Beneït sigui Ell i beneït el seu Nom. Amb Ell no em manca res. El Sant, beneït sigui, dóna a totes les seves criatures segons la mesura de les seves necessitats, i jo, de fet, sóc una de les seves criatures. A més, cal que jo li doni gràcies avui perquè ha doblat la meva part.» Li vaig dir: «De què es tracta?» Va respondre i em va dir: «Cada dia enllesteixo els salms d'un dia, però avui he enllestit dos dies dels salms.» Mentre parlava, la cara se li entrístí.

Li vaig dir: «La vostra alegria us ha deixat.» Va trigar un lleu instant i em va respondre: «Sí, fill meu. Estava alegre i ara ja no ho estic.» Mentre parlava, la cara li tornà a resplendir. Va alçar els ulls cap amunt i va dir: «Beneït sigui Déu que m'ha tret la meva aflicció.» Li vaig dir: «Per què estàveu alegre i després trista, i ara, de nou, alegre?» Em va dir amb paraules d'afecte: «Si no t'has d'enfadar, et diré que no ho hauries d'haver preguntat així, sinó: “En virtut de què t'has fet mereixedora que Déu retirés la teva aflicció? Ja que per al Nom, beneït sigui, tot és igual als seus ulls, l'alegria com la tristesa.”» Li vaig dir: «És possible que sigui més escrupolós, perquè vós m'heu ensenyat com cal que un home parli. Vet aquí que és una lectura ben plena la de: “Feliç l'home que no t'oblida.”» Ella va dir: «Tu ets un home bo i m'has citat un bell verset: jo no et privaré pas d'una cosa bona. Tu m'has demanat per quina raó estava alegre i per quina raó estava trista i per quina raó, de nou, estava alegre. És ben cert que tu saps, com jo, que tots els actes de la persona són determinats des de l'hora de la seva naixença fins a l'hora de la seva mort. Fins i tot quantes vegades dirà una persona els salms. Però és a la seva mà l'elecció de quants salms dirà cada dia. Hi ha persona que mereixerà d'enllestir cada dia tot el llibre

complet, i hi ha persona que mereixerà dir un dels cinc llibres del saltiri, o els d'un dia cada dia. Jo tinc per costum dir cada dia els de cada dia. Avui he estat arrossegada pels salms i he dit els de dos dies. Atès que m'he adonat de la cosa, m'he posat trista, ja que sóc supèrflua en aquest món i demanen de desempallegar-se de mi i acuiten per acabar la meva part i completar el que m'ha estat assignat. I vet aquí que "és bo de lloar el Senyor". I si em moro, no podré recitar ni un sol salm, ni tan sols una paraula. El Sant, beneït sigui, ha vist la meva aflicció i, en el seu meravellós amor envers mi, m'ha fet saber que aquesta era la seva voluntat beneïda. I si és desig del Nom fer-me morir, per què m'haig d'entristir? Immediatament Déu m'ha tret l'aflicció. Beneït sigui Ell i beneït sigui el seu Nom.»

Li vaig fer una ullada i vaig pensar d'on venia una submissió com aquesta. Vaig pensar que les primeres generacions eren plenes de bones qualitats. Vaig parlar amb ella de les generacions passades i li vaig dir: «Més del que us he dit, vós ho heu vist amb els vostres ulls.» Ella va respondre i va dir: «Quan a una persona se li perllonguen els dies i se li concedeixen anys, veu moltes coses: algunes de bones i altres d'encara més bones.»

Li vaig demanar: «Expliqueu-me coses bones d'aquestes.» Va aturar-se un lleu moment i va dir: «Amb què obriré? Començaré pels dies de la meva infantesa. Quan era petita era una xerraire. Des que m'alçava fins que m'acotxava no cessava la xerrameca de la meva boca. Hi havia un home vell en el veïnat. Deia als qui s'alegraven de les meves ganes de xerrar: "Llàstima d'aquest infant! Si balafia totes les seves paraules en la infantesa, què li restarà per a la vellesa?" Va caure sobre meu la por i vaig témer que no em tornés muda. Amb el temps vaig arribar finalment a la raó del vell: que no despengui una persona en un temps breu el que li ha estat atorgat per a tots els dies de la seva vida. Em vaig avesar a examinar cada paraula per si calia que fos dita, i em vaig acostumar a la gasiveria en la parla. I com que em vaig acostumar a la gasiveria en la parla, em va restar un tresor de parla. Han estat allargats els meus anys fins que acabi les paraules que m'han estat concedides. I ara que em resta sols un grapat de paraules, tu em demanes que les gastis. Si les gasto, escurçaré els meus dies.» Li vaig dir: «Certament que no us ho he demanat per això. Com és que caminem i caminem i que encara no hem arribat a ca la viuda del rabí?» La vella em va dir: «Tu recordes que pels patis fèiem drecera, però ara que la major part de la ciutat és habitada pels àrabs, cal que els esquivem, i això ens allarga el camí.»

Vam arribar a un pati. Ella em va dir: «Veus aquest pati? Hi havia quaranta famílies d'Israel i dues sinagogues. S'hi pregava i s'hi estudiava dia i nit.

L'han abandonat i els àrabs han vingut i l'han ocupat.» Vam arribar a un cafè. Ella va dir: «Veus aquesta casa? Hi havia una gran acadèmia talmúdica i els estudiants de la Torà hi seien i hi estudiaven. L'han abandonada i els àrabs han vingut i l'han ocupada.» Vam arribar a una pleta d'ases. Va dir: «Veus aquesta pleta? Hi havia una casa de menjar i els pobres, fills de famílies respectables, hi entraven famèlics i en sortien saciats. L'han abandonada i els àrabs han vingut i l'han ocupada. Eren cases on la Torà, la pregària i la caritat no havien de cessar, però ara els àrabs i els ases hi ballen. Ara, fill meu, arribem al pati de la viuda del rabí. Entra-hi i jo també hi entraré després. Aquesta desventurada, per causa d'una bona acció imaginària a l'estranger, no veu la veritable bona acció.» Li vaig dir: «Quina és la veritable bona acció?» Va somriure i va dir: «Com és, fill meu, que tu em demanes això? Que no has llegit: “Feliç el qui tu escull i apropes, per a entrar a viure en els teus atris”? I quins són els atris del Sant, benèit sigui? Els atris del nostre Déu, “al teu bell mig, Jerusalem”. L'ús de la gent, quan esmenten Jerusalem, és afegir-hi “la ciutat del Sant”; jo, quan dic “Jerusalem”, no hi afegeixo cap paraula, perquè la santedat és en el seu nom, en el mateix nom. Puja, fill meu, puja i no ensopeguis amb els graons. Moltes vegades he dit a l'administrador del *kolel*¹³ que els graons han de ser reparats. I quina resposta m'ha donat l'administrador? El pati és vell i ha de ser enderrocat i no val la pena de malgastar-hi ni un cèntim. Així queden arruïnades les cases d'Israel fins que ells les abandonen i vénen els ismaelites i les ocupen. Cases que van ser construïdes amb les llàgrimes dels pares, els fills les abandonen. De nou torno a xerrar i apropo la meva fi.»

Vaig entrar a ca la viuda del rabí i la vaig trobar enllitada. Tenia el cap embenat i un apòsit damunt del coll. Tossia amb força, de tal manera que fins i tot els flascons de medicaments que hi havia a prop del llit s'estremien pel soroll. Li vaig dir: «Que esteu malalta, rabina?» Va gemegar excitada i els ulls se li ompliren de llàgrimes. Volia consolar-la, però no vaig trobar paraules de conhort. Vaig fixar els ulls a terra i vaig dir: «Malalta i sola.» Va gemegar i va dir: «Estic malalta, completament malalta. No hi ha ningú en el món que estigui tan malalt com jo. Amb tot, no estic pas sola. Ni tan sols aquí, a Jerusa-

13. *Kolel* designava un grup de jueus asquenazites establerts a Israel que provenien d'un mateix territori d'Europa i que rebien diners de les col·lectes fetes entre els jueus dels seus països d'origen; també es van anomenar així les acadèmies talmúdiques per a estudiants casats (*Encyclopaedia Judaica*, vol. 12, p. 273, s. *Kolel*).

lem, que no em coneixen i no saben quin honor em concedien a la meva ciutat, fins i tot aquí, hi ha una dona que ve a casa meva, em porta una cullerada de brou i em peix en el meu llit. Què has sentit del meu nét? Certament que està enutjat amb mi perquè no li he escrit una carta d'agraïment per l'estufa. Digues-li-ho tu mateix: és que jo puc anar a comprar tinta, ploma i paper, i escriure cartes? A penes em puc posar una cullera de menjar a la boca. Estic sorpresa que la Tili encara no hagi vingut.»

Li vaig dir: «Si us referiu a la vella afable, m'ha dit que vindrà aviat.» La viuda del rabí va dir: «Si és afable, no ho sé, però una dona eficaç, certament que ho és. Vés i mira quantes dones caritatives hi ha a Jerusalem que boneixen com les abelles pregàries i súplices. És que una d'elles ha vingut a demanar-me: “Rabina, és que necessiteu alguna cosa?” El cap, el cap! Si els dolors del meu cor no em fan sortir d'aquest món, el meu mal de cap me'n farà sortir.»

Li vaig dir: «Veig que la parla se us fa difícil.» Va dir: «Tu dius que la parla se'm fa difícil, però jo dic que tota jo se'm fa difícil. Fins i tot el gat se n'adona i posa rarament els peus a casa meva. I això que la gent diu que la manera de fer del gat és estar lligat a casa seva. Certament els ratolins del meu veïnat li són més plaents que tots els requisits amb què l'apeixo. Què volia dir? Tot el que vull dir ho oblidat. La Tili no és pas així. A ella, que té farcells i farcells d'anys damunt les espatlles, tots els sentits li serveixen. I això que els seus anys són el doble dels meus. Si el pare —que el record del just sigui una benedicció— fos viu, seria considerat com un infant davant d'ella.» Li vaig dir: «Qui és aquesta Tili?» Va dir la viuda del rabí: «Que no l'acabes d'esmentar? Avui ningú no coneix la Tili, però abans tots coneixien la Tili, perquè era molt rica i una senyora de molts negocis. Quan va deixar els negocis i va pujar a Jerusalem va portar amb ella uns quants barrils plens d'or, i si no eren barrils, certament va portar un cofre ple d'or. Les meves veïnes m'han dit que les seves mares els havien dit que, quan la Tili va arribar a Jerusalem, tota la gent important de Jerusalem la festejava: algú per a si mateix i algú per al seu fill. Ella els havia refusat tots i va romandre viuda. Al principi era un viuda rica, després una viuda benestant, i a la fi, simplement una vella.»

Li vaig dir: «Quan hom veu la Tili, sembla com si no hagués vist una hora difícil en tots els seus dies.» En to burleta, la viuda del rabí em va dir: «Tu dius que no ha vist una hora difícil en tots els seus dies, però jo et dic que no ha vist una hora bona en tots els seus dies. Ni tan sols als qui m'odien no els desitjo els sofriments que ha patit la Tili. Tu penses, ja que no necessita els favors del *kolel*, que la seva vida ha estat una vida de benedicció, però jo penso que

fins i tot un pobre que ronda les portes no canviaria les seves cuites pels destrets d'ella. Els meus dolors, els meus dolors! Jo cerco de distreure-me'n, però ells no es distreuen pas de mi.»

Vaig veure que la viuda del rabí en sabia més que no pas explicava, però com que sabia que si li preguntava més coses no respondria, em vaig alçar de la cadira per anar-me'n. Em va dir: «L'escura-xemeneies encara no ha tingut temps de posar-se dins d'una xemeneia i ja porta la cara emmascarada. Tu encara no t'has assegut i ja t'alces per anar-te'n. Per què aquesta pressa?» Li vaig dir: «Si voleu que segui, m'asseuré.» Ella va callar i no va dir res.

Vaig començar a parlar amb ella de la Tili i li vaig dir: «Me'n podeu explicar alguna cosa, d'ella?» Va respondre i em va dir: «Si te n'explico alguna cosa, en seré alleujada? O ella en serà alleujada? A mi no m'agraden les històries. S'enganxa una teranyina a una teranyina i es diu que es tracta d'un saló luxós. Sols et diré una cosa: el Sant, beneït sigui, s'ha compadit d'aquest just, per això ha fet entrar un esperit dolent en aquesta apòstata, que sigui esborrat el seu nom. Per què em mires així? Que no entens l'ídix?» Li vaig dir: «L'ídix sí que l'entenc, però no entenc la vostra llengua, rabina. Qui és aquest just i qui és l'apòstata que heu maleït?» La viuda del rabí va dir: «Que potser l'hauria de beneir? Que potser hauria de dir: “Has fet bé, apòstata, de baratar el dinar d'or per un cèntim gastat?” De nou em mires com si parlés turc. Tu has sentit que el meu marit —que la seva memòria sigui benedicció— era rabí, per això a mi em diuen rabina, però no has sentit que el meu pare també era rabí, tan gran, que tots els rabins en comparació d'ell eren com infants. Quan jo dic *rabins*, vull dir veritables rabins, i no pas aquests d'aquí que es vesteixen amb les robes dels rabins i els anomenen *rabins*. Ah món, món! Ets mentida i tot el que hi ha en tu és falsedat i mentida, però el meu pare —que el record del just sigui una benedicció— era un veritable rabí, ja des de la seva joventesa, per això tots els matrimoniers del país s'apressaven per casar-lo. Hi havia una viuda rica. Si jo et dic rica, és que era veritablement rica. Tenia una filla única, que tant de bo que no hagués existit. Va agafar un barril ple de dinars d'or i va dir als matrimoniers: “Si vosaltres caseu la meva filla, vet aquí que us serà donat aquest barril; i si és poc, vet aquí que n'hi afegiré.” Aquella filla no era digna d'aquell just; perquè ell era un just i ella —que exhali el seu esperit— era una apòstata, tal com la seva fi va demostrar sobre el seu començament: va fugir i va entrar en un convent i va canviar de religió. I quan és que va fugir? En el moment que la portaven al seu tàlem nupcial. La seva mare va balafiar la meitat de la seva fortuna per fer-la sortir d'allà. Fins a l'emperador va arribar la desventurada mare, però ni tan sols ell no va poder fer-hi res, perquè

totes les qui entren en un convent ja no en surten mai més. Tu saps qui és aquesta apòstata: la filla de... Mutis! Que arriba.»

Va entrar la Tili i duia a la mà una olla de menjar. En veure'm va dir: «Tu ets aquí? Seu, amic, seu. La visita dels malalts és un gran manament. La teva cara, rabina, va millorant. La salvació del Nom és en un obrir i tancar d'ulls. El Nom beneït envia, cada hora més i més, la seva guarició. T'he portat una cullerada de brou perquè te l'empassis. Alça el cap, estimada, i jo t'arranjaré el coixí. Així, així, estimada. Llàstima, fill meu, que tu no visquis a la ciutat i que no puguis veure com la rabina —que visqui molts anys— es recupera d'hora en hora.»

Li vaig dir: «I com és que no visc a Jerusalem? És que Nahalat Xivà no és Jerusalem?» Em va dir la Tili: «Déu nos en guard! Al contrari, el futur de Jerusalem és eixamplar-se per totes les bandes, fins a Damasc, però un ull que ha vist Jerusalem establerta tota sencera a l'interior de les muralles, no s'avesa a veure tot el que es construeix a fora de les muralles de Jerusalem com a Jerusalem en si mateixa. Tota la Terra d'Israel és santa, i no cal dir els voltants de Jerusalem, però l'interior de les muralles, entre la santetat, té una santetat superior. Jo sé, fill meu, que no he dit res que tu no sàpigues millor que jo, però t'he dit tot això per dir la lloança de Jerusalem.»

Vaig percebre en els ulls de la viuda del rabí que li sabia greu que la Tili parlés amb mi i no amb ella. Em vaig acomiadar i me'n vaig anar.

Diverses ocupacions m'importunaren i no vaig anar a la Ciutat Vella. Després va venir la molèstia dels turistes. Vosaltres no coneixeu els turistes? Es riuen de nosaltres i de la nostra terra. Però quan Déu —el Lloc— ens va eixamplar una mica pel país, van començar també ells a venir-ho a veure. I quan ells vénen, ens miren com si no haguéssim estat creats per a altra cosa que per a servir-los. Hi ha, però, una cosa bona en els turistes: que el que els ensenyem, nosaltres també ho veiem. Una o dues vegades, quan anava amb ells a la Ciutat Vella per mostrar-los el Mur Occidental, vaig trobar la Tili. Si no m'erro, s'havia produït en ella una cosa nova, ja que cada dia sortia sense bastó, i en aquells dies es repenjava en un bastó. Per causa dels turistes, no m'hi vaig aturar. Vet aquí que ells venien per veure el país i no pas per una vella que no estava escrita en el seu programa.

Quan els turistes se'n van anar de Jerusalem, em vaig trobar com un home que no sap què fer. Vaig intentar de retornar al meu treball, però no hi vaig retornar. Me'n vaig anar a la Ciutat Vella i vaig recórrer tots els llocs que havia mostrat als turistes. El que havia vist i el que no havia vist. El qui renova amb la seva bondat cada dia l'acte de la Creació, cada hora renovella la seva ciutat.

No es construeixen cases noves; no es planten plantades noves, però la mateixa Jerusalem continua renovellant-se. Cada vegada que entro a la ciutat em sembla com si fos nova. No sé pas què té de nou. Que vinguin els grans comentadors i que ens ho expliquin.

Vaig trobar-me el savi i em va estirar a casa seva i em va fer una dissertació sobre tot el que havia innovat en els darrers dies. Vam seure tant com vam seure; jo preguntava i ell responia; jo formulava dificultats i ell resolvia problemes; jo tenia dubtes i ell em donava explicacions. Que n'és, de bo i agradable, de seure davant d'un dels savis de Jerusalem per aprendre d'ell la Torà. La seva casa és senzilla, els seus mobles són senzills, però la seva saviesa s'eixampla i creix, com els colors que es veuen des de la finestra i, per damunt, sobre les muntanyes de Jerusalem. Les muntanyes de Jerusalem són desolades, no hi ha ni palaus ni fortaleses. Des del dia que vam ser exiliats de la nostra terra, van venir les nacions, l'una darrere l'altra, i van anar destruint-la, però les muntanyes s'alcen amb tota la seva esplendor i són cenyides amb brodats de colors esplèndids, amb joiells de joiells, i entre aquests, la muntanya de les Oliveres, que no té un bosc on creixin arbres, però és embolcallada amb les tombes dels justos, que en la seva vida i en la seva mort, la seva deu era la Terra.

Quan em vaig posar dempeus per anar-me'n, va venir la mestressa de la casa i va dir al seu marit: «Que has oblidat el que has promès a la Tili?» Va moure el cap i va dir: «Prodigi meravellós! Des del dia que vaig conèixer Tehil·là, mai no m'havia demanat res i no he sentit que hagi demanat res de ningú. I ara m'ha demanat que et digués que et vol veure.» Li vaig dir: «Us referiu a aquella vella que em va mostrar la vostra casa? Si no m'erro, vós no li heu pas dit el nom que es diu.» Va respondre i em va dir: «Tehil·là és el nom sant (en hebreu) de la Tili. D'aquí en pots aprendre que ja fa quatre o cinc generacions que els nostres pares donaven a les seves filles noms que semblava que havien estat inventats avui. Així mateix el nom de la meva esposa, Tehiyà («Renaixença»),¹⁴ que certament tu et penses que és una invenció de la generació de la Renaixença, però que en veritat té el fonament en el savi autor dels *Hidduşe ha-RIM*,¹⁵ que va manar al pare de l'avi de la meva dona de

14. Es refereix a la renaixença de la llengua i la cultura hebrees a partir del 1880. Cf. SIRAT, «Hébraïques, langue & littérature», p. 295: «La renaissance: pogroms et sionisme.» Vegeu també SCHÄFER, «Jewish Renaissance and Tehiyya — Two that are One?».

15. És rabí Yitshaq Meïr (Rotenberg-Alter) (1799-1866), conegut per l'acrònim *ha-RYM* (rabí Yitshaq Meïr), fundador de la dinastia hassídica de Ger i autor dels comentaris a la Torà titulats *Hidduşe ha-RYM*. Cf. AGNON, *Tehilla we-ʿod sippurim*, p. 24, n. 54.

posar a la seva filla Tehiyyà, i la meva dona es diu així per ella.» Jo li vaig dir: «Vós heu parlat de quatre o cinc generacions. És que és tan vella aquesta vella?» Va somriure i em va dir: «Els seus anys no són pas gravats a la seva cara i ella no té per costum dir quants anys té; i si no fos perquè se li va escapar de la boca, no ho sabríem. Va passar que Tehil·là va venir a felicitar-nos pel casament del nostre fill i els va beneir, a ell i a la seva dona, que els fos concedit d'arribar a la seva edat. El meu fill li va dir: "Quina és aquesta benedicció que ens doneu?" I ella li va dir: "Jo tinc noranta anys i onze més." I aquest fet va passar fa tres anys. Resulta que ara ella té noranta anys i catorze; és a dir, en té cent quatre.»

Li vaig dir: «Atès que l'esmenteu, digueu-me qui és ella.» Va moure el cap i va dir: «Què s'ha d'explicar sobre ella? És una justa: una justa simplement, en el sentit propi. I si ho tens per mà, vés-la a veure a casa seva, tot i que dubto que la trobis a casa: o va a visitar els malalts o escombra i treu la pols a casa dels qui no tenen cura, o fa algun altre manament, que ningú no li demana, però també és possible que la trobis a casa, perquè entre manament i manament, ella va i entra a casa seva, seu i sargeix mitjons i vestits per als orfes pobres. Abans, quan era rica, feia caritat amb els seus diners, però ara que no li queda res més que les restes de les restes per a la seva alimentació magra, ara fa caritat amb el seu cos.»

El savi em va portar fins a la porta de Tehil·là. Pel camí va continuar fent-me una dissertació sobre les seves noves interpretacions. Va veure que no l'escoltava. Va somriure i va dir: «Des del moment que t'he anomenat Tehil·là, s'ha allunyat la teva comprensió de la resta del món.» Li vaig dir: «Si ho voleu, expliqueu-me alguna cosa sobre Tehil·là.» Em va dir: «El que ella és ara ja t'ho he explicat; el que era a l'estranger, jo no ho sé, fora del que tothom sap: que era molt rica i una dona de grans negocis. A la fi, van morir els seus fills i va morir el seu marit; ella va abandonar els seus negocis i va pujar a Jerusalem.¹⁶ La meva mare, que la pau sigui sobre d'ella, solia dir: "Quan veig Tehil·là, veig que hi ha desgràcies més grans que la viduïtat o la pèrdua dels fills." Quines eren aquestes desgràcies, la mare no m'ho va dir, jo no ho sé i no ho sabrem mai, perquè la generació que va conèixer Tehil·là fora del país ja ha mort, i vet aquí que Tehil·là no és pas de moltes paraules, tot i que ara ha canviat i parla més del que solia fer, però no explica res sobre ella mateixa. Ja som a casa seva.

16. El sentit de l'expressió en hebreu és molt fort: vol dir tornar a la Terra Promesa, a la terra dels avantpassats.

Dubto que la trobem a casa perquè quan tomba el dia fa la volta per les escoles de Torà per repartir lllaminadures als minyons.»

Al cap d'una estona em trobava a casa de Tehil·là i la vaig trobar asseguda prop de la taula, i tota ella com si m'esperés. La cambra era petita, les parets espesses i el sostre de volta, com les cambres de Jerusalem de les generacions passades. Si no fos per un llit menut en un racó de la cambra i una gerra de terrissa que hi havia damunt la taula, hauria comparat la cambra a una cambra de pregària. Fins i tot els escassos mobles —un llum de coure brunyit, una palangana de coure, un llum de coure de diversos braços, que penjava del sostre cap avall, i la taula, damunt la qual hi havia posat un ritual de pregària, un Pentateuc, i encara un altre llibre—creaven sobre la cambra com una mena d'encant d'una cambra de pregària.

Vaig inclinar el cap i li vaig dir: «Beneïda sigui la qui es troba aquí.» Va respondre i em va dir: «Beneït sigui el qui ve.» Li vaig dir: «Vet aquí que vós viviu com una filla de reis.» Va respondre i em va dir: «Totes les filles d'Israel són filles de reis, i jo, lloança sigui donada al Déu vivent, sóc una filla d'Israel. Has fet bé de venir. Desitjava de veure't, i no sols de veure't, sinó de parlar amb tu. És possible que estiguis disposat a fer-me un bé?» Li vaig dir: «Fins a la meitat del meu reialme.» Ella va dir: «És bonic que esmentis el regne, ja que tot Israel és fill de reis, i els seus actes són actes de regne. I quan un home d'Israel fa un bé a un seu company, fa un acte de reialme. Seu, fill meu, seu. És agradable una asseguda per parlar. No t'espoliaré pas del teu temps. Certament que tu ets un home ocupat i necessites el teu temps per a guanyar-te la vida. Els temps han canviat de quan estàvem saciats de temps i ens alegràvem de gastar una hora supèrflua en una conversa. Ara tothom està apressat i té pressa i corre. Ens hem avesat a córrer. Si en fossin mereixedors, correrien per anar a trobar el Messies. Ja veus, fill meu, que xerraire que m'he tornat. He oblidat l'ensenyament d'aquell vell que em va advertir de no dir paraules innecessàries.»

Seia davant Tehil·là i esperava de sentir per què m'havia citat, però ella, com si fes memòria de l'ensenyament d'aquell vell, callava. A la fi, em va fer una llambregada i va apartar els seus ulls de mi; va tornar a mirar-me, com un home que examina un emissari per saber si és digne de la seva missió. A la fi, va obrir la boca i em va explicar que la viuda del rabí havia traspassat; va morir de nit, mentre l'estufa era encesa i el gat s'escalfava amb el seu foc, fins que la van treure els portadors de la civera; llavors va venir algú que va agafar l'estufa. «Tu veus, fill meu», va dir Tehil·là, «que un home compleix un manament i el manament fa un altre manament. Tu has complert un manament

amb aquella pobra, i el mateix manament ha fet un manament amb un altre home que també volia escalfar els seus ossos enmig del fred.» De nou em va mirar i em va dir: «De ben segur que et sorprens que t'hagi importunat per fer-te venir a casa meva.» Jo li vaig dir: «Al contrari, n'estic content.» Va dir: «Si tu estàs content, jo també n'estic. Estic contenta d'haver trobat una persona disposada a fer-me un bé, però tu, per què estàs content?» S'aturà un lleu moment i digué: «He sentit que tu ets un home de ploma; el que avui hom anomena un escriptor. És possible que em prestis la teva ploma per a una carta petita? Els anys que fa que desitjo escriure una carta! Si de veritat hi estàs disposat, escriu-me la carta.»

Vaig treure la ploma estilogràfica. Va mirar la ploma i va dir: «Trasllades la teva ploma amb tu, com els qui porten amb ells una cullera perquè, si topen per atzar amb un guisat, ja tinguin la cullera preparada.» Li vaig dir: «El guisat ja és dins la cullera.» Li vaig explicar com funcionava la ploma estilogràfica. La va agafar amb la mà i va dir: «Tu dius que hi ha tinta, però jo no hi veig ni una gota de tinta.» Vaig tornar a explicar-li-ho. Ella va dir: «Si és així, inútilment difamen aquesta generació en dir que totes les novetats que ha innovat tan sols són dolentes. Vet aquí que ha inventat una estufa portàtil i ha inventat una mena de ploma com ara aquesta, i és possible que hagi inventat altres coses per a benefici de la gent. Afegeixes anys, afegeixes coses per veure. En qualsevol cas, pren aquesta ploma que t'he preparat i busca-la en aquesta tinta. Jo no dubto pas de la teva ploma, però desitjo que la meva carta sigui escrita per mi. Vet aquí per a tu un full de paper imperial. L'he conservat amb mi de temps passat, del temps en què es feia paper bo. Fa més de setanta anys que el tinc i encara és com nou. Et demano que l'escriguis amb les lletres dels llibres de pregària o amb les lletres de la Torà. Pots confiar en un escriba que, si no ha merescut d'escriure un rotlle de la Torà, ha certament escrit un rotlle d'Ester.» Li vaig dir: «Quan era un noi jove, vaig escriure per a mi un rotlle d'Ester, vàlid, segons les regles prescrites. I tant si em creieu com si no em creieu, tots els qui van veure el rotlle el van lloar.» Va dir Tehil·là: «Encara que no l'hagi vist, suposo que saps escriure amb cal·ligrafia. Vaig a bullir per a tu un got d'hisop, i tu mentrestant escriuràs.» Li vaig dir: «No us prengueu la molèstia. Suara he begut.» Ella va dir: «Si és així, com et podré honorar? Et donaré un terròs de sucre. Tu beneiràs i jo respondré amén.»

Va treure un terròs de sucre i me'l va donar. S'aturà un lleu moment i em va dir: «Pren la ploma, busca-la a la tinta i escriu. Jo t'ho diré en ídix i tu escriuràs en la llengua santa. He sentit que ensenyes a les noies a parlar i a escriure en la llengua santa. Tu veus, fill meu, que el Sant, beneït sigui, en el seu

amor condueix el seu món, en cada generació i generació de manera més bella. Quan jo era una nena, no ens tractaven així. No obstant això, entenc les pregàries del llibre de pregàries, de la perícopel del Pentateuc, dels salms i del *Pirqé Avot*.¹⁷ Ai de mi, fill meu, avui no he acabat el dia!»

Sabia que es referia a la porció diària dels salms. I li vaig dir: «Vós dieu “ai!” i vet aquí que us hauríeu d’alegrar.» «Alegrar?» Li vaig dir: «És del Cel que us han retardat per afegir-vos un dia als vostres dies.» Va sospirar i va dir: «Si sabés que el Messies arribarà demà, m’alegraria de viure encara un altre dia en aquest món, però com que jo afegeixo dies i el nostre just Messies es retarda i no ve pas, què és la meua vida i què és la meua alegria? Déu me’n guard de queixar-me dels meus anys. Si és bell per a Ell, per al Sant, beneït sigui, de fer-me viure, també és bell per a mi. Però jo em demano: fins quan aquest feix d’ossos anirà d’ací d’allà en aquest món? Gent més jove que jo han merescut d’establir el seu cos a la muntanya de les Oliveres, mentre que jo gasto els meus peus fins que es gasten a si mateixos. Que no és més bonic d’arribar al món superior amb tots els membres intactes i retornar el dipòsit complet? Jo no dic pas que calgui eixamplar la carn, que causa fatiga als portadors de civera. En qualsevol cas, és bonic que un mort tingui els membres intactes. Ja torno a multiplicar les paraules, però no hi ha diferència: una paraula menys, una paraula més. Ja estic preparada per a retornar el dipòsit al seu propietari. Pren, fill meu, la ploma i escriu.»

Vaig sucra la ploma a la tinta i vaig preparar el paper, i esperava que em digués què havia d’escriure. Ella semblava absorta en els seus pensaments i no s’adonava de mi. Jo seia i la mirava, feia amb els ulls la volta a cada arruga i a cada escletxa de la seva cara. Quantes aventures havia passat? Solia dir que havia vist coses bones i altres d’encara més bones. Segons he sentit, no eren pas bones, les coses. El savi havia dit sobre ella: «Els justos porten el dol en el cor i els crits d’alegria a la cara.» Ella s’adonà de mi i va girar el cap cap a mi i va dir: «Has començat?» Li vaig dir: «Encara no m’heu dit què haig d’escriure.» Em va dir: «El començament de les paraules, ja el saps per tu mateix: es comença amb una lloança al Lloc —Déu— i s’escriu: “Amb l’ajuda del Nom —Déu—, beneït sigui.”» Vaig allisar el paper, vaig aixecar la ploma i vaig escriure: «Amb l’ajuda del Nom, beneït sigui.» Ella es redreçà, va mirar l’escriptura i va dir: «Escaient, escaient. I ara què escriuràs? Escriu: “Aquí, a la ciutat

17. El *Pirqé Avot* és un tractat de la Misnà que conté sentències de caràcter sapiencial i ètic transmeses pels savis antics d’Israel. Cf. *La saviesa dels pares d’Israel*.

santa de Jerusalem, que sigui construïda i establerta ràpidament en els nostres dies, amén.” En la conversa jo dic Jerusalem, i no hi afegeixo res, però en una carta cal fer recordar la santedat de Jerusalem i afegir-hi una súplica sobre la seva reconstrucció, a fi que el lector faci pujar Jerusalem al seu cor i sàpiga que és freturosa de compassió i pregui per ella. Ara, fill meu, escriu el dia, la perícope de la setmana i l’any.»

Després que jo hagués escrit la data, ella va afegir: «Ara, fill meu, aixeca la mà i escriu una lletra làmed gran. L’has escrita? Mostra’m com és el resultat. És impossible dir que no és bella. De tota manera, hauria calgut aixecar-ne la bandereta. Ara, fill meu, a prop, una caf, i després de la caf escriu una bet i darrere d’ella una vau. Una vau, he dit; i ara ve una dàlet. Mostra’m com t’ha sortit la caixa de *LiKhVOD* (‘a l’atenció de’). Bonic, bonic. Aquell a qui aquesta carta és escrita al seu nom és digne d’un *LiKhVOD* bonic. Ara escriu: “eminent rabí.” Què? Ja ho has escrit? La teva mà és més ràpida que els meus pensaments. Jo encara no he format un pensament que tu ja l’has fet pujar a l’escriptura. El teu pare, que Déu il·lumini per a ell el seu Edèn, no s’ha pas gastat per a tu en va la paga d’instrucció. Perdona’m, fill meu, estic cansada. Ajornarem l’escriptura de la carta fins a un altre dia. Quan et serà possible venir?» Li vaig dir: «Demà.»

«Vols venir demà? Quin dia és demà? La vetlla de la lluna nova. La vetlla de la lluna nova és un dia bonic per a aquesta cosa. I així, si demà, que sigui demà.»

Vaig veure que la seva ànima estava angoixada. Vaig pensar en el meu cor: «La vetlla de la lluna nova és un dia en què es multipliquen pregàries i súpliques, un dia que es va a la tomba de Raquel i certament que no estarà pas lliure per a la carta.» Li vaig dir: «Si demà no el teniu lliure, vindré un altre dia.» «I per què no demà?» Li vaig dir: «Vet aquí que demà és la vetlla de la lluna nova.» Ella va dir: «Fill meu, m’has recordat la meva aflicció. La vetlla de la lluna nova no podré anar a casa de Raquel, la nostra mare.» «Per què?» «Perquè les meves cames no m’hi porten.» Li vaig dir: «Vet aquí que hi ha carretes; vet aquí que hi ha els autobusos.» Tehil·là va dir: «Quan vaig arribar a Jerusalem encara no hi havia *aitibusos*,¹⁸ ni tan sols carretes i anàvem a peu. I com que m’he avesat sempre a anar a peu, no fóra oportú de canviar les meves consuetuds. Què has dit? Has dit que vindràs demà? Si el Nom desitja que enlles-

18. Pronunciació contrafeta de Tehil·là per a indicar els *autobusos*, mitjà de transport modern.

par les arrugues. Va tornar a dir: «Si t'explico la cosa, et facilitaré l'escriptura de la carta. Ja li has escrit el nom. Es diu Xraga. Ara t'ho explicaré tot des del començament.»

Va redreçar els ulls i va mirar a una banda i a l'altra. Quan va veure que no hi havia ningú més que escoltés, va obrir la boca i va dir: «En aquella època jo devia tenir uns onze anys. I com és que sé quants anys tenia? Doncs el pare, que la seva memòria sigui benedicció, tenia per costum d'escriure sobre el seu Pentateuc cada infant que li naixia i també hi escrivia la naixença de les filles. Pren el Pentateuc i mira-ho. Quan vaig pujar a Jerusalem, els meus germans, que damunt d'ells sigui la pau, van renunciar al Pentateuc del pare i me'l van donar. El que et dic són coses antigues. Coses que van passar fa noranta-tres anys, però jo me'n recordo bellament. Jo t'ho explicaré i tu entendràs una cosa d'una altra. Si m'escoltes, t'ho explicaré.» Vaig assentir amb el cap i li vaig dir: «Expliqueu-m'ho.»

Va tornar a dir: «Jo tenia uns onze anys. Un vespre, després de la pregària vespertina, el pare, que la pau sigui sobre ell, havia tornat de la sinagoga, i amb ell hi havia alguns dels nostres veïns, entre els quals Petahyà Mordekhai, el pare de Xraga. Quan van entrar, la mare, que la pau sigui sobre ella, em va cridar i em va manar que em rentés la cara i que em posés el vestit del dissabte. I també ella s'havia posat el vestit del dissabte i s'havia embolicat un mocador de seda al cap; em va agafar per la mà i va entrar amb mi a la sala gran, al costat del pare i dels seus hostes. El pare de Xraga em va mirar i va dir: “Una vaileta no pas lletja.” El pare m'acaricià les galtes i em va dir: “Tehil·là, saps qui ha parlat amb tu? El pare del teu nuvi ha parlat amb tu. Enhorabona, filla meva! Aquesta nit ets promesa i vet aquí que tu ets una núvia.” Tot seguit els hostes em van felicitar amb la felicitació d’“enhorabona” i em van dir “núvia”. La mare em va arrabassar i em va retornar a la seva cambra per causa del mal d'ull. Em va besar i em va dir: “D'ara endavant ets la promesa de Xraga, i, si Déu vol, d'aquí a un any, el dia que el nuvi arribarà a l'edat de posar-se les filactèries, farem el vostre casament.”

»Jo coneixia Xraga; havíem jugat amb nous i a fet i amagar, fins que es va fer gran i va començar a estudiar la Guemarà. Després del nostre compromís, el veia cada dissabte, perquè venia a casa del pare i repetia davant seu tot el que havia estudiat durant els dies feiners. La mare em donava dolços i jo els portava davant d'ell; el pare m'acariciava les galtes i es mostrava favorable al meu promès.

»Mentrestant vam començar els preparatius per a les necessitats de les noces. El seu pare li havia escrit les filactèries i el meu pare li havia comprat un

tal·lit. Jo li havia cosit un estoig per a les filactèries i una funda per al tal·lit del dissabte. Qui li havia fet una bossa per al tal·lit i les filactèries, no ho recordo.

»Un dissabte, quatre setmanes abans del dia que havíem fixat per al tàlem nupcial, Xraga no va venir a cal pare. A l'hora de la pregària de la tarda, el pare va demanar per ell al lloc d'estudi i de pregària. Va sentir que havia anat de viatge. A on havia viatjat? Havia anat a casa d'un rabí hassídic. El seu pare l'havia pres perquè rebés una benedicció d'ell per a portar el tal·lit i les filactèries. En sentir això el meu pare gairebé exhala l'ànima. El pare no sabia que el pare de Xraga era un dels homes de la secta, ja que amagava el seu hassidisme. Els hassids encara eren menyspreats i perseguits, i el pare era el cap dels perseguïdors, perquè els hassids, als seus ulls, eren —Déu nos ens guard— com els qui han abandonat la comunitat d'Israel. Després de l'*havdalà*, la pregària de la fi del dissabte, el pare esquinqà l'acord d'esposalles i envià els trossos a casa del consogre. Aquell dimarts va retornar el consogre amb Xraga del viatge i van anar a cal pare. El pare els va fer fora amb blasmes. Xraga va saltar i va jurar que no ens perdonaria aquest afront. El pare no es va pas apressar a demanar perdó a Xraga, tot i que sabia que quan es cancel·la un acord matrimonial cal demanar el perdó de l'afrontat. I quan la mare suplicava al pare que fes les paus amb Xraga, el pare se'n burlava i deia: "No tinguis por: és de la secta!" Els hassids eren tan menyspreables als ulls del pare, que no tenia cura de coses sobre les quals tothom és particularment curós.

»Els preparatius per a les noces ja eren fets. Els sacs de farina i els barrilets de mel omplien la casa i les pastadores i les forneres ja havien estat invitades per a fer els pans blancs i els pastissos. En resum, tot era a punt per a les noces: sols hi faltava el nuvi. El pare va cridar el matrimonièr i em van trobar un altre nuvi, amb el qual vaig entrar sota el tàlem nupcial.

»El que li va passar a Xraga, jo no ho sé, perquè el pare va ordenar a la gent de casa que no esmentessin el nom de Xraga. Al cap d'un temps vaig sentir que ell i tota la seva família havien abandonat casa seva per anar a una altra ciutat perquè temien per la seva vida, ja que des del dia que el pare va cancel·lar l'acord matrimonial no els havien cridat més a pujar per llegir la Torà, ni tan sols per *Simhat Torà*, la festa de l'alegria de la Torà, l'endemà dels Tabernacles, i ells no podien fer un grup de pregària, ja que el pare, que era el cap de la comunitat, no permetia fer grups de pregària fora de les cases de pregària fixades. I si no haguessin anat a una altra ciutat, on els cridessin a la Torà, no haurien pas arribat a viure fins a la fi de l'any.

»Al cap de tres anys de matrimoni, vaig tenir un fill; al cap de dos anys em va néixer un altre fill. I dos anys després, vaig tenir una filla.

»Els anys van transcórrer bé i ens guanyàvem la vida folgadamente. Els infants creixien i prosperaven, i jo i el meu marit, que la pau sigui sobre ell, ho vèiem i ens n'alegràvem. Jo vaig oblidar Xraga i vaig oblidar que no vaig rebre d'ell cap lletra de remissió.

»La mare i el pare van traspasar a la vida del món futur. Abans del seu traspàs, el pare —que la seva memòria sigui benedicció— havia llegat els seus negocis als seus fills i als seus gendres, i els havia manat que ho fessin tot com si fossin un. Els negocis eren bons i menàvem la casa amb honor. Vam llogar bons mestres per als nostres fills i una mestra cristiana per a la nostra filla, perquè en aquell temps, els temorosos de Déu allunyaven els mestres jueus perquè eren tinguts per ateus.

»Aquests mestres, el meu marit els feia venir d'altres llocs, perquè els mestres de la ciutat es trobaven que havien d'acceptar qualsevol alumne, fins i tot si no era honest, però això no era així amb el mestre que feien venir d'una altra ciutat, que depenia de la bona opinió del qui el llogava i no estava obligat a rebre qualsevol alumne. Ja que venien sols, menjaven a la nostra taula el dissabte. El meu marit, els negocis del qual no li permetien dedicar temps a la Torà, estava content amb aquest hoste, perquè escoltava d'ell les paraules de la Torà. I jo i els nens ens alegràvem de les belles melodies que entonava a la nostra taula. No sabíem que era un hassid i que la seva doctrina era l'hassidisme i que les seves melodies eren melodies hassídiques, perquè per a les altres coses es comportava com la resta dels fidels d'Israel. Una vegada, durant la nit del dissabte, el mestre ens va dir una paraula de la Torà. Després va cloure els ulls i va entonar un cant bell i agradable. Semblava que l'ànima se'n escapava de tanta dolçor. El meu marit va demanar al mestre d'on treia tant de temor del Cel. Li va murmurar: "Si vostra excel·lència va al nostre rabí —que visqui—, en rebrà el doble del doble." Al cap d'uns quants dies, el meu marit passà per casualitat per la ciutat del rabí del mestre i en va portar maneres de fer noves, que no havia vist mai a casa del pare. Vaig saber que eren tradicions hassídiques. Vaig pensar en el meu cor: "Qui traurà la pols dels vostres ulls, pare, vos que heu allunyat Xraga per causa del seu hassidisme, i vet aquí que el vostre gendre, que em va donar en lloc de Xraga, fa el mateix que Xraga. Si la cosa no és per a l'expiació d'un pecat, jo no sé pas per què pot ser."

»Els meus germans i els meus cunyats ho van veure, però no van dir res, ja que la generació havia canviat i ningú no s'avergonyia que els seus parents fossin hassids. Aleshores ja venien d'altres ciutats gendres rics que es captenien segons l'hassidisme. També van fer per a ells una casa de pregària hassídica i viatjaven obertament a cals seus rabins. El meu marit no feia pas la pregària a

la casa dels hassids, però es comportava segons l'hassidisme i educava els seus fills en l'hassidisme i viatjava, de tant en tant, a casa del seu rabí.

»Un any abans que el nostre primogènit fes la festa de *bar mitsvà*, va venir una pesta al món i molts van emmalaltir de la pesta —que el Misericordiós ens en preservi. No hi havia casa que no tinguessin un malalt. La malaltia ens va colpir i el nostre fill gran va emmalaltir. A la fi, el Nom beneït se'n va apiadar, però no pas per molt de temps. Quan es va alçar de la seva malaltia, va començar a estudiar les prescripcions sobre les filactèries del gran *Šulḥan ʿaruk*.¹⁹ Jo ho veia i m'alegrava que l'hassidisme no l'hagués espoliat de la Torà.

»Un dia, el nostre fill va matinar per anar a la casa d'estudi. Hi va trobar un home embolcallat amb una mortalla, com un mort. Aquell mort no era mort, sinó un foll —que el Misericordiós ens en preservi— que feia coses estranyes. El nen va quedar aterrit i l'ànima li va fugir. Amb dificultat el van retornar a la vida. A la vida, però no a una vida llarga. En endavant es va anar apagant com un llantió encès en memòria d'un difunt amb la pregària de *neï-là*, que és la que clou les pregàries del dia de l'Expiació. No va pas tenir temps ni de portar les filactèries: va lliurar l'ànima i va morir.

»Durant els set dies de dol, jo seia i em deia: «El meu fill ha mort a la sortida del dissabte, després de l'*havdalà*, trenta dies abans de portar les filactèries; i a la sortida del dissabte, després de l'*havdalà*, trenta dies abans d'entrar amb Xraga sota el tàlem nupcial, el pare va esquinçar l'acord d'esposalles.» Vaig fixar amb precisió els dies i em vaig estremir i trasbalsar perquè tots dos fets dolents es van produir el mateix dia i a la mateixa hora. Fins i tot si no era altra cosa que una casualitat, vet aquí que calia meditar-hi.

»Al cap de dos anys, el seu germà va arribar a la festa de *bar mitsvà*. Hi va arribar, però no hi va arribar. S'esdevingué que va anar amb els seus companys al bosc de la nostra ciutat per portar branques per a la festa de les Xavuot, de les Setmanes o Pentecosta. Quan ells eren al bosc, els va deixar i se'n va anar a ca l'escriba per veure les seves filactèries i ja no va tornar. Vam pensar que uns gitanos l'havien raptat, perquè havien vist passar per la ciutat una companyia de gitanos. Passats uns dies van trobar el seu cos tirat a l'aiguamoll que hi ha prop del bosc. Llavors vam saber que l'infant s'havia esgarriat i que havia caigut a l'aiguamoll.

19. Significa «Taula parada». És un compendi de tota la legislació jueva compilat per Yossef Qaro (1565) que encara avui té valor normatiu en el judaisme ortodox.

»Quan ens vam aixecar del nostre dol, vaig dir al meu marit: “Què ens resta? Sols ens resta una nena petita. Si no demanem perdó a Xraga, la seva fi serà com la fi dels seus germans.”

»Durant tots aquests anys no havíem sentit a dir res de Xraga. Després que ell i tota la família de la casa del seu pare se'n van anar de la nostra ciutat van ser oblidats i no sabíem pas on eren. El meu marit va dir: “Xraga és un hassid de tal rabí; aniré a casa seva i escoltaré on és Xraga.” El meu marit no era pas dels hassids d'aquell rabí, al contrari, el detestava per raó d'unes disputes que hi havia hagut entre els rabins per un escorxadador ritual que l'un havia nomenat i l'altre l'havia destituït del seu ofici. En aquesta disputa va ser assassinat un home d'Israel, diverses famílies havien estat foragitades, diversos propietaris de cases havien perdut les seves propietats i alguns d'aquests van gastar els seus dies a la presó.

»El meu marit va viatjar a casa d'aquell rabí. Quan hi va arribar el rabí ja era mort. Els seus fills s'havien repartit entre ells les seves tasques rabíniques i cadascú se n'havia anat a una altra ciutat. El meu marit va rondar d'un fill a l'altre i va demanar per Xraga, però no en sabien res. A la fi li van dir: “Tu preguntes sobre Xraga, doncs s'ha corromput i s'ha fet *mitnagued*, un opositor de l'hassidisme.” Però no sabien pas on era.

»Quan un home és un hassid, tu el pots trobar. Si no és un seguidor d'aquest rabí, ho és d'aquell altre. Un simple jueu, en canvi, si no saps a quin lloc viu, com el pots trobar? El meu marit, que la pau sigui amb ell, estava avesat als viatges i els seus negocis el portaven a molts de llocs. Ell viatjava i preguntava sobre Xraga. Per causa d'aquests viatges, les forces el van abandonar i va començar a enfosquir-se de sang. Un dia, mentre viatjava al lloc on viatjava, es va trobar malament i va morir.

»Després d'haver aixecat una llosa sobre la seva tomba, vaig tornar a la meua ciutat i vaig entrar en els negocis. Ja en vida del meu home l'ajudava en els seus negocis, i quan va morir vaig entrar en els negocis amb tota la meua força. I el Nom, beneït sigui, multiplicà la meua força fins al punt que la gent deia: “Té la valentia d'un home.” Hauria estat millor que em donés saviesa en lloc de valentia, però el Senyor és un Déu que coneix i no necessita les opinions de les seves criatures que li diguin què és bo. Vaig pensar en el meu cor: “Tot aquest afany amb què m'afanyo és per a la meua filla: multiplicaré la fortuna i multiplicaré el seu bé.” Els meus negocis es multiplicaren tant que no tenia temps per a la meua filla, fora dels dissabtes i els dies de festa; i aquests, mig dia a la sinagoga i mig dia a rebre hostes. En aparença, la meua filla no tenia pas necessitat de mi, perquè li havia posat institutriu i s'aplicava a l'es-

tudi. Jo havia aplegat moltes lloances per causa de la meva filla. Fins i tot els gentils, que es burlen de nosaltres perquè parlem una llengua balbucient, lloaven la meva filla perquè parlava la seva llengua com els més distingits entre ells. Les institutrius gentils s'enorgullien especialment d'ella i la invitaven a casa d'elles. Vaig fer cridar els matrimoniers, i ells van trobar-li un nuvi eminent en la Torà i ordenat rabí. Però no vaig merèixer de conduir-los al tàlem nupcial, perquè un esperit dolent va entrar en la meva filla i va perdre el seny. I ara el que jo et demano, fill meu, és que escriguis a Xraga, que jo li perdono tots els destrets que s'han girat sobre meu per mitjà d'ell; i escriu-li que també ell m'ha de perdonar, que ja he patit prou.»

Vaig seure en silenci i callat, sense dir ni una paraula. Després vaig allargar un dit als meus ulls i em vaig eixugar les llàgrimes. Llavors vaig dir a Tehil·là: «Si us plau, des del dia que el vostre pare va esquinçar l'acord d'esposalles ja han passat més de noranta anys. Penseu que Xraga encara és viu? I si és viu, us ha estat revelat el lloc on és?» Tehil·là va dir: «Xraga no és viu. Va traspasar fa trenta anys. Com he sabut l'any del seu traspàs? Aquell any, el dia 7 del mes d'adar, vaig anar a fer la pregària de la tarda. Després de la lectura del passatge dels profetes, durant el memento dels difunts, vaig sentir que esmentaven Xraga. Després de la pregària, vaig preguntar al *xammaix*:²⁰ “Aquest Xraga que has esmentat, qui és?” Em va dir: “En tal, fill de tal; un seu parent, em va manar que l'esmentés.” Vaig anar a casa de tal i vaig sentir el que vaig sentir.»

Jo vaig dir a Tehil·là: «Si Xraga és mort, com és que em demaneu que li enviï una carta?» Tehil·là va dir: «Tu et penses que amb tants d'anys la vella ha perdut el seny, que s'acosta a l'oficina de correus perquè lliurin una carta a un home mort.» Li vaig dir: «Si és així, què fareu?»

Es posà dempeus i agafà la gerra que hi havia damunt la taula. L'aixecà i va dir com una mena de cant: «Agafaré la carta, la posaré a la gerra; agafaré el lacre i segellaré la gerra; llavors prendré amb mi la gerra amb la carta.»

Vaig pensar en el meu cor: «I si preneu la gerra amb la carta encara no veig com arribarà la carta a Xraga.» La vaig mirar i li vaig preguntar: «A on prendreu la gerra amb la carta?» Tehil·là va riure amb un riure dolç i va dir de manera afable: «A on prendré la gerra? La prendré a la meva tomba; a la meva tomba prendré la gerra amb la carta. Allà, en el món superior, coneixen Xraga i saben on és. I són fidels els missatgers del Sant, beneït sigui, que faran arribar la meva carta a la seva mà.» De nou Tehil·là va riure amb un riure dolç.

20. És un servidor o conserge (de la sinagoga).

Era una mena de riure de victòria, com de l'infant que amb la seva saviesa ha guanyat els qui són més grans que ella. Després va repenjar el cap sobre el bastó i semblava que s'endormiscava. Després va aixecar el cap i em va mirar amb força i va dir: «Ara que tot el tema t'és clar, ja pots escriure tu sol.» Encara parlava que tornà a repenjar el cap damunt del seu bastó.

Vaig prendre la ploma i vaig escriure. Després d'haver acabat la carta, Tehil·là va alçar el cap i va dir: «Ja has acabat?» Em vaig posar dempeus i la vaig llegir davant d'ella, mentre ella cloïa els ulls com si apartés el pensament de tot l'afer i no tingués desig d'escoltar. Després d'haver-ne acabat la lectura, va obrir els ulls i va dir: «Bé, fill meu, bé. Has expressat el meu pensament. Les coses haurien pogut ser escrites d'altra manera, però també així, de la manera que tu has escrit, les paraules són clares en el que és necessari. Ara, fill meu, dóna'm la ploma i signaré amb el meu nom la carta i posaré la carta dins la gerra. Després aniré a validar el contracte.»

Vaig sucra la ploma a la tinta i la hi vaig allargar. Va prendre la ploma i va signar amb el seu nom. Després va fer passar la ploma sobre algunes lletres a fi que esdevinguessin més clares. Després plegà la carta i la ficà dins la gerra i l'embolicà amb el bocí de pergami. Després va encendre una espelma, va prendre el lacre, el va posar davant l'espelma fins que es va estovar; llavors segellà la gerra amb lacre. Després s'aixecà del seu lloc i anà cap al llit. Quan va arribar al llit, va aixecar la flassada i posà la gerra sota el coixí del llit. Després em va mirar amb ulls bons i em va dir amb una llengua suau: «M'apressaré per anar a validar el contracte. Beneït siguis, fill meu, perquè no has estalviat afanys per mi. En endavant, no t'importunaré més.»

Mentre parlava va estirar la flassada, va agafar el bastó, va anar cap a la porta, es va alçar una mica i va posar la boca sobre la *mezuzà*²¹ i m'esperà perquè sortís. Va sortir, tancà la porta i se n'anà amb rapidesa. Me'n vaig preocupar i anava darrere d'ella.

Mentre caminava mirava amb ulls benivolents els llocs per on passava i les persones que passaven a prop nostre. De sobte, s'aturà i digué: «Digues-me, fill meu, com es poden abandonar llocs sants com aquests i jueus condrets com aquests?» I encara no comprenia a on portaven aquestes paraules. Quan arribàrem a una cruïlla, s'aturà i em digué adéu. Jo li vaig dir: «Vindré amb

21. Petit rotlle de pergami que conté escrits determinats passatges de la Bíblia, tradicionalment fixat pels jueus dins d'una capseta allargada o tub, en un dels muntants de la porta d'entrada a la casa.

vós.» Vam fer unes quantes passes, s'aturà de nou i va dir: «Ja he arribat al meu lloc. Adéu.» Va veure que m'entossudia a anar amb ella, no em va dir res més. Va pujar els amples esglaons que puguen a l'atri de l'Obra de la Vera Caritat (amb els difunts). Hi va entrar i vaig entrar darrere d'ella.

Vam entrar a l'Obra de la Vera Caritat, casa d'administració dels vius i dels morts. Hi seien dos empleats de l'Obra de la Vera Caritat. Tenien els seus quaderns davant i la ploma a les mans. Seien mentre bufaven els gots de cafè negre. Quan van veure Tehil·là van deixar la ploma, es van aixecar en honor d'ella i li van dir: «Benvinguda!» I s'apressaren a oferir-li una cadira. El més vell de tots dos li va dir: «Què és el que us porta aquí?» Va respondre dient: «A validar el contracte, he vingut.» Li va dir: «A validar el contracte, heu vingut? Nosaltres, en canvi,ensem que ja ha arribat l'hora de cancel·lar-lo.» Tehil·là es va espantar i va dir: «Què dieu?» Li va dir: «És que no heu deixat la Societat dels qui s'han de morir, dels *shtarbers*?» Mentre somreia del seu acudit, es va girar i em va dir: «Tehil·là, que visqui i allargui dies i anys, té el costum de venir cada any a validar l'escriptura de la compra del seu lloc a la muntanya de les Oliveres. Així ho va fer l'any passat, i fa dos anys, i fa tres anys, i fa deu anys, i fa vint anys, i fa trenta anys, i així ho continuarà fent fins a la vinguda del Redemptor.» Va dir Tehil·là: «El Redemptor vindrà, el Redemptor vindrà. Tant de bo que s'apressi i vingui! Però jo no us importunaré més.» Un dels empleats va dir amb sorpresa: «Encara anireu a un quibuts, com aquestes mosses joves que anomenen les pioneres!» Va dir Tehil·là: «A un quibuts no hi vaig pas, vaig al meu lloc.» Va dir l'empleat: «Retorneu a l'estranger?» Va dir Tehil·là: «A l'estranger no hi retorno; retorno al lloc d'on vaig venir, tal com està escrit: "I a la pols retornaràs."» L'empleat va xiular i va dir: «Na, na, na! Us penseu que la Societat Funerària no té res a fer? Si em voleu escoltar, espe-reu vint o trenta anys. Què és aquesta pressa?» Va respondre xiuxieuant: «Ja he convocat les purificadores i les netejadores, i és una falta de respecte riure's d'aquestes dones bones.» La cara de l'empleat s'entristí i es va veure que li sabia greu. Després va dir: «Que n'és de bo, per a nosaltres, de veure-us amb nosaltres aquí, ja que cada vegada que us veiem tenim un exemple de llarga vida i ara que vós voleu deixar-nos —Déu nos en guard— és com si ens prenguéssiu aquest exemple.» Tehil·là va dir: «Si encara em resten anys per viure, vet aquí que te'ls dono, a tu i a tots els qui desitgen viure. Heus aquí el contracte. Signa'l.»

Després que l'empleat hagués signat l'escriptura de la compra, Tehil·là la va agafar, se la posà dins el vestit i va dir: «En endavant no us importunaré més. Que el Nom sigui amb vosaltres, jueus estimats. Ara aniré cap al meu

lloc.» Es posà dempeus i anà cap a la porta, s'aturà, alçà la boca fins a la *mezuzà*, besà la *mezuzà* i sortí.

En veure que jo anava amb ella, s'aturà i digué: «Retorna als teus quefers, fill meu.» Li vaig dir: «Quan em vau parlar que anàveu a validar el contracte, vaig pensar que us referíeu al contracte de casa vostra, i a la fi...» Va caure enmig de les meves paraules i va dir: «I a la fi he anat a validar el contracte de la casa de l'eternitat. Tant de bo que no calgui habitar-hi gaire i que ressusciti amb tots els morts d'Israel. Adéu, fill meu. M'apresso cap a casa. Segurament ja m'hi esperen les netejadores i les purificadores.» Vaig restar en silenci i callat i ella se'n va anar i va desaparèixer entre les cases i els carrerons.

Al matí vaig anar a la Ciutat Vella per veure què feia Tehil·là. Vaig trobar-me el savi la casa del qual m'havia mostrat Tehil·là. Em va estirar amb les paraules. Quan me n'anava, em va voler acompanyar. Li vaig dir: «No vaig pas a casa. Vaig a casa de Tehil·là.» Em va dir: «Que hi vagis després de cent vint anys.» Va veure que m'havia sorprès. Va afegir: «Tu viuràs; aquesta justa ens ha deixat.»

Em vaig acomiadar i me'n vaig anar pel meu compte. Tot caminant meditava: «Tehil·là ha mort i se n'ha anat; ha mort i se n'ha anat.» Entre una cosa i l'altra em vaig trobar a la casa de Tehil·là. Vaig obrir la porta de la cambra i hi vaig entrar.

A la cambra hi havia el descans del silenci, com en una sala de pregària després de la pregària. I sobre el sòl de la cambra regalimaven les restes d'aigua amb què havien purificat Tehil·là.

Bibliografia

- AGNON, Xemuel Yossef. *Appena ieri*. Trad. d'Elena Loewenthal. Prefaci d'Abraham B. Yehoshua. Torí: Einaudi, 2010.
- *La dot des fiancées*. Trad. de l'hebreu de Michel Landau i Charles Leben. París: Les Belles Lettres, 2003.
- *Haknasat kalla*. Tel-Aviv: Schocken Publishing House, 1952.
- *Una histoire toute simple*. Trad. de l'hebreu de M.-R. Leblanc. París: Albin Michel, 1980.
- *Huésped para una noche*. Trad. d'Ana María de la Fuente. Barcelona: Orbis, 1983.
- «El mocador». Trad. d'Eduard Feliu i Mabres. *El Pont*, 38 (desembre 1969), p. 30-40.

STEINSALTZ, Adin (ed.). *Le Talmud: L'édition Steinsaltz*. Vol. 4: *Taanit*, 1. Commentari d'Adin Steinsaltz (Even Israël). Trad. de Jean-Jacques Gugenheim i Jacquot Grunewald. Jerusalem: Fonds Social Juif Unifié; Paris: Éditions Ramsay, 1995.